

органів влади, що робило сільськогосподарського виробника впевненим у завтрашньому дні, саботаж цієї програми місцевими функціонерами, зміни у ставленні до спеціалістів з приходом у ВРНГ Ф. Дзержинського²⁵. Крім того, автор детально аналізує причини виникнення кризових явищ у непівській економіці, розглядаючи їх крізь призму прорахунків ЦСУ та РСІ²⁶. Ця монографія, на наш погляд, об'єктивно та досить змістовно ілюструє протиріччя нової економічної політики крізь призму діяльності державних інститутів та із залученням даних ринкової кон'юнктури й динаміки цін на споживчі товари.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Доба перебудови є надзвичайно важливим періодом радянської історіографії. Виникнення гострих суперечностей розвитку держави та суспільства кінця 1980-х рр. породило необхідність їх долати. Дослідження нової економічної політики здавалось найпродуктивнішим шляхом для розв'язання насущних питань сьогодення. Лібералізація суспільства, "гласність" лише сприяли цьому. Попри це, на сторінках більшості праць, виданих у роки перебудови, спостерігається наявність рудиментарних ідеологем, чия присутність пояснюється, мабуть, даниною пам'яті минулій історіографічній традиції чи її тяглістю. Напевно, ці самі тенденції історіописання були причиною недостатньої уваги дослідників щодо управління економікою. Втім зазначимо, що саме наприкінці 1980-х рр. науковці поступово починають досліджувати економічний менеджмент, який до цього часу залишався terra incognita.

УДК 94(4) "17"

**ВІДОБРАЖЕННЯ АСПЕКТІВ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ ПЕРІОДУ
ТРИДЦЯТИЛІТНЬОЇ ВІЙНИ В ЗБІРНИКУ ДОКУМЕНТІВ
"РУССКО-ШВЕДСКИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ XVII ВЕКА"**

О. О. Дячок

(Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ)

Проаналізовано інформативні можливості збірника "Русско-шведские экономические отношения XVII века", виданого у 1960 р., під час дослідження таких аспектів, як міждержавні переговори та договори, що регулювали торгові відносини, участь державної скарбниці та купців у торгових операціях, асортимент товарів, що постачалися з однієї держави до іншої, ціни на них та мита, яким обкладалася зовнішня торгівля.

Ключові слова: Московська держава; Швеція; торгівля; Тридцятилітня війна; збірник документів "Русско-шведские экономические отношения XVII века".

The article analyzes the informative possibilities of the collection "Russian-Swedish economic relations in the XVII century" (1960) for the study of issues such as inter-state negotiations and agreements managing trade relations, participation of the treasury and merchants in retail operations, product range, that came from one state to another, pricing, tolls and fees on foreign trading.

Key words: Muscovy; Sweden; trade; Thirty Years' War; a collection of documents "Russian-Swedish economic relations in the XVII century".

© О. О. Дячок, 2015

²⁵ Там же. – С. 5, 6, 10.

²⁶ Там же. – С. 23, 24, 33, 34.

Постановка проблеми. Міжнародній торгівлі завжди належало важливе місце в історії.

У радянський час дослідження всесвітньої історії було сконцентровано, передусім, у Москві та Ленінграді. Тут же здійснювалася підготовка відповідних кадрів. З відновленням незалежності увага вітчизняних істориків об'єктивно була зосереджена на заборонених раніше чи недостатньо вивчених аспектах історії України. Однак є незаперечною необхідність у студіюванні минулого зарубіжних держав, зокрема, європейських. До таких держав, історія яких до того ж тісно пов'язана з українською, зараховано Швецію й Росію, чії відносини були досить складними. Та вони не зводяться лише до воєнних сутичок і перерозподілу територіальних володінь. Між обома державами мали місце й активні торгові контакти.

Джерела, що відображають міжнародну торгівлю між ними, вперше комплексно були опубліковані в збірнику “Русско-шведские экономические отношения XVII века”¹. У передмові упорядники (І. П. Шаскольський, О. І. Юхт, М. Б. Давидова) детально показали походження документів, здійснили їх класифікацію, розкрили їх інформативні можливості². Безперечно, відсутність у збірнику джерел зі шведських архівосховищ обмежує можливості всебічного дослідження міждержавних торгових відносин. Однак для свого часу його видання мало досить важливе значення й стимулювало появу низки наукових публікацій. Згодом побачив світ ще один збірник документів³.

У цій статті буде проаналізовано джерела за період 1617–1648 рр. Нижня хронологічна дата обумовлена найдавнішим опублікованим у збірнику документом, оскільки джерела, що передували Столбовському договору, не збереглися. Верхня ж межа є роком досить суттєвих змін у загальноєвропейському масштабі. Зазначені хронологічні рамки практично збігаються з Тридцятилітньою війною 1618–1648 рр., що фактично була першою загальноєвропейською.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чи не першим у російській історіографії важливість дослідження історії торгових відносин між Московською державою та Швецією відзначив Г. В. Форстен⁴. Дещо раніше торгівлю й торгову політику Швеції у цілому аналізував Е. Берендтс⁵. У другій половині ХХ ст. побачили світ статті Г. А. Новицького⁶, Е. Д. Рухманової⁷, дослідження І. П. Шаскольського⁸ та інших

¹ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке : сб. документов. – М., Л., 1960 (далее – РШЭО). Рецензію див. : *Вайнштейн О. Л.* “Русско-шведские экономические отношения в XVII веке” [Рец.] // Вопросы истории. – 1961. – № 6. – С. 136–139.

² РШЭО. – С. 12–18.

³ Экономические связи между Россией и Швецией в XVII в. – М., 1981.

⁴ *Форстен Г. В.* Балтийский вопрос в XVI и XVII столетиях. (1544–1648). – СПб., 1893. – Т. I. – С. XII.

⁵ *Берендтс Э.* Государственное хозяйство Швеции. – СПб., 1890. – Ч. I. (История государственного хозяйства Швеции до 1809 г.)

⁶ *Новицкий Г. А.* Вопросы торговли в русско-шведских отношениях XVI в. // Скандинавский сборник. – Таллин, 1957. – Вып. II. – С. 31–46.

⁷ *Рухманова Э. Д.* Русско-шведская торговля на Балтике в середине XVII века // Скандинавский сборник. – Вып. II. – С. 47–71.

⁸ *Шаскольский И. П.* Столбовский мир 1617 г. и торговые отношения России со Шведским государством. – М., Л., 1964 ; *его же.* Восстановление русской торговли со шведскими владениями в первые годы после Столбовского мира // Скандинавский сборник. – Таллин, 1966. – Вып. II. – С. 61–79 ; *его же.* Торговля России с Прибалтикой и Западной Европой в XVII в. // Экономические связи Прибалтики с Россией. – Рига, 1968. – С. 59–74 ; *его же.* О деятельности шведского гостиного двора в Новгороде в XVII в. // Новгородский исторический сборник. – Л. : Наука, 1984. – Вып. 2 (12). – С. 188–202.

науковців. Закупівля хліба скандинавською державою у Москви згадувалася К. І. Якубовим (у передмові до опублікованого ним збірника дипломатичних документів)⁹ та розглядалася Є. Д. Сташевським¹⁰. Детально цей аспект досліджено Б. Ф. Поршневим¹¹.

Статтю Г. М. Коваленка, опубліковану у збірнику “Історія торгівлі, податків та мита”, присвячено аналізу таможенних (митних) книг Великого Новгороду початку XVII ст., що зберігаються в Державному архіві Швеції¹².

Слід наголосити, що аналіз історіографії історії московсько-шведських торгових відносин входить до завдань, через які можна реалізувати визначену мету статті, а відтак значний масив досліджень (зокрема, останні монографії І. П. Шаскольського, монографія Г. М. Коваленка) у даній студії не зазначено.

Мета статті полягає у тому, щоб продемонструвати інформативні можливості збірника “Русско-шведские экономические отношения XVII века” у дослідженні таких аспектів, як міждержавні переговори та договори, що регулювали торгові відносини, участь державної скарбниці та купців у торгових операціях, асортимент товарів, що постачалися з однієї держави до іншої, ціни на них та мита, якими обкладалася зовнішня торгівля.

Виклад основного матеріалу. Столбовський договір 1617 р. між Московською державою і Швецією визначив між ними політичні відносини, кордони, а також умови торгівлі, яких, в основному, дотримувалися до середини XVII ст. Було “*договорено, что вольной и без помешки торговле быти меж обеих государств, Росийского царствия и королевства Свейского*”, а також між їхніми підданими. Заплативши мито по прямих митницях (пошлину по прямим таможням), московські піддані могли вільно торгувати в Швеції, а шведські – у Московії. Підданим обох держав дозволялося “*вольной и без зацепки*” їздити через землі іншої держави “для своей торговли и промыслу”. За договором прями митниці (таможні) встановлювалися в Москві, Новгороді, Пскові, Ладозі та інших містах. Сторони домовилися, що московські торгові люди матимуть торгові двори в Коливані, Стокгольмі та Выборгу, а шведські – у Новгороді, Москві та Пскові. Встановлювалося сплатити взаємні борги. Послам, посланникам і гінцям однієї держави дозволялося вільно їздити через землі інші до держав, які з останньою “*не в явной недружбе состоят*”, але заборонялося брати з собою торгових людей і товари. Одна зі статей зобов’язувала договірні сторони безперешкодно пропускати через свої

⁹ Якубов К. И. Россия и Швеция в первой половине XVII века // Чтения в Обществе истории и древностей российских. – М., 1897. – Кн. 3. – С. IX.

¹⁰ Сташевский Е. Д. Очерки по истории царствования Михаила Фёдоровича. – К., 1913. – Ч. I. – С. 277–294.

¹¹ Поршнев Б. Ф. Московское государство и вступление Швеции в Тридцатилетнюю войну // Исторический журнал. – 1945. – № 3. – С. 16–20 ; *его же*. Русские субсидии Швеции во время Тридцатилетней войны // Известия АН СССР. Серия истории и философии. – 1945. – № 5. – С. 319–340 ; *его же*. Шведское посольство в Москву в 1634 г. // Тезисы докладов второй научной конференции по истории, экономике, языку и литературе Скандинавских стран и Финляндии. – М., 1965 ; *его же*. Тридцатилетняя война и вступление в неё Швеции и Московского государства. – М., 1976. – С. 202–229.

¹² Коваленко Г. М. Таможенные книги Великого Новгорода начала XVII в. в Государственном архиве Швеции // Історія торгівлі, податків та мита: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2010. – № 1 (1). – С. 113–120.

землі торгових людей, підданих іншої держави, які зазнали кораблетроші, й усіляко допомагати їм¹³. Незначні зміни в умовах міждержавної торгівлі, що торкалися лише окремих аспектів, відбулись у другій половині 30-х – 40-х рр. XVII ст.

Піддани однієї держави для торгівлі на території іншої зобов'язані були мати проїжджі грамоти від свого уряду. Шведи мусили пред'являти їх у Москві в Посольському приказі, у Новгороді і Пскові – боярам, воєводам і дякам¹⁴. Кому мали пред'являти проїжджі грамоти московські торгові люди, документи збірника відповіді не дають; очевидно, властям тих міст або повітів, де мали намір торгувати.

З метою запобігання сваркам і вбивствам шведам заборонялося здійснювати в Московії роздрібну торгівлю алкоголем (питейними товарами)¹⁵.

У перші роки після укладення Столбовського договору московський уряд основне місце в торгівлі зі Швецією відвів Новгороду. Але невдовзі порушилось питання про приїзд шведських торгових людей до Москви й було вирішено без проблем. “Малими” й “середніми” товарами шведи мали торгувати в Новгороді, а якщо товарів ставало багато і їх неможливо було продати в цьому місті, то дозволялося везти до Москви. В останньому випадку новгородські власті зобов'язувались виділити приставів для супроводу, коней і возів виділяти не наказувалося, бо договір цього не передбачав¹⁶.

У 1629 р. шведські послы А. Монієр та Ю. Бенгардт проводили переговори з московським урядом, в ході яких запропонували укласти договір про торгівлю на 4 або 5 років обсягом по 100 тисяч рублів на рік, оприлюднили перелік товарів, що могли поставлятися зі Швеції та яких вона потребувала, а поставити їх могла Московія¹⁷. Документи збірника не дають можливості встановити, чи було укладено такий договір. Але з них видно, що взаємні поставки деяких товарів здійснювалися впродовж багатьох років. Б. Ф. Поршнев вважав, що вказаний проєкт був частково втілений у життя¹⁸.

За царською грамотою від 16 грудня 1624 р. шведам дозволялося здійснювати торгівлю у містах і заборонялось у сільській місцевості, щоб не мати збитків у стягненні мита (“чтоб в том ... государеве пошлине потери не было”). Аналогічний припис адресувався й московським підданим, які вели торгівлю у Швеції¹⁹.

За документами збірника не простежується обов'язок московських купців торгувати тільки у містах, що мали штапельне (складське) право, як було встановлено торговим статутом 1617 р. для іноземців, і ввозити разом із товарами певну кількість дзвінкого металу для продажу його за встановленою ціною монетному двору (так званий Silfvervexel), що мало місце у 1615–1636 рр.²⁰

Королева Христина, яка вступила на престол після смерті Густава-Адольфа у 1632 р., дозволила московським підданим вести торгівлю лише у містах. Її торговій політиці більшою мірою характерні риси меркантилізму. Зокрема, московитам заборонялося торгувати у містах з повітовими людьми, на ярмарках (крім установлених днів),

¹³ РШЭО. – С. 25–27. – № 1.

¹⁴ Там же. – С. 27. – № 2. У збірнику вміщено проїжджу грамоту А. і Ф. Харламовим від 30 червня 1628 р. (там само. – С. 40. – № 11).

¹⁵ Там же. – С. 27. – № 2.

¹⁶ Там же. – С. 30. – № 4, с. 31–32. – № 5, с. 34. – № 7.

¹⁷ Там же. – С. 44–46. – № 14.

¹⁸ Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война ... – С. 217.

¹⁹ РШЭО. – С. 53. – № 23.

²⁰ Берендтс Э. Государственное хозяйство Швеции. – С. 161, 244–245, 247.

з іноземцями (крім ярмаркових днів) і, навпаки, наказувалося продавати свої товари оптом шведським “полатникам” або королівській скарбниці (казні). Це аргументувалося таким чином: шведи скаржаться на утиски в торгівлі; у Столбовському договорі відсутня стаття, що дозволяє торгівлю з іноземцями (тобто підданих однієї держави-підписанта на території іншої з підданими третьої держави); якщо дозволити торгівлю з повітовими людьми, будуть збитки місту. Також заборонялося вивозити мідні гроші зі Швеції у Московську державу. Мито почали справляти не в містах, де провадилася торгівля, а на кордоні й лише у єфимках²¹. Усе це, врешті, приносило додаткові доходи шведським торговим людям і, в першу чергу, королівській скарбниці.

Безпосередній контроль за веденням торгівлі на території іншої держави-підписанта здійснював резидент. Першим шведським резидентом у Московії став І. Меллер (Монієр), який раніше був послом. Перша згадка про нього як резидента належить до 1631 р.²² Після його смерті, з 1635 р., резидентом був П. Крузбьорн²³. Першим московським резидентом у Стокгольмі у 1635–1639 рр. був Д. Францбеков (Ф. Ференсбах)²⁴.

У 1648 р. московський уряд готувався до великих переговорів зі Швецією. Вперше здійснили збір відомостей у торгових людей, котрі їздили за кордон, про умови торгівлі у шведських володіннях. Потім ці відомості – сказки – використали під час переговорів 1649 р.²⁵

Низка документів свідчить про активну участь у торгових операціях скарбниці як однієї, так й іншої держави.

Ще 1618 р. московський цар Михайло зазначав: “*А которые с ними (шведськими купцями – О. Д.) будут узорочные товары, которые пригодятся к государеве казне, и свейским купцом те товары являти и сказывати про то в Посольском приказе думным диаком, а в таможене те товары таможенным головам для ведома являти ж*”²⁶.

Після згаданих переговорів 1629 р. цар у грамоті до короля Густава-Адольфа запитував: “установить” торгівлю зі скарбниці “или меж подданных наших”²⁷. Однак документи збірника не містять інформації, як вирішилось це питання.

Є документи, які засвідчують, що московські купці за завданням уряду продавали на території Швеції хліб, ікру та хутра, що належали скарбниці²⁸.

З дозволу уряду шведська скарбниця здійснювала у Московській державі закупівлю смоли для потреб власного торгового флоту²⁹.

Крім того, скарбниці торгували безпосередньо між собою. Джерела містять інформацію, що московська скарбниця закуповувала у шведської значну кількість зброї³⁰.

²¹ РШЭО. – С. 119–120. – № 86, с. 123–124. – № 89, с. 127–132. – № 92, 93. I, 93. II, с. 134–135. – № 96.

²² Там же. – С. 75. – № 40.

²³ Там же. – С. 98–99. – № 62.

²⁴ Там же. – С. 99. – № 63, с. 564 (комментарий к № 63).

²⁵ Там же. – С. 134–138. – № 96, с. 567 (комментарий к № 96).

²⁶ Там же. – С. 27–28. – № 2. (Див. також: там же). – С. 38. – № 9.

²⁷ Там же. – С. 49. – № 17.

²⁸ Там же. – С. 81. – № 50, с. 113. – № 76, с. 565 (комментарий к № 96).

²⁹ Там же. – С. 67. – № 34.

³⁰ Там же. – С. 67–68. – № 34, с. 75–77. – № 40–42, с. 85. – № 54, с. 89. – № 57, с. 104–105. – № 68, 69.

Зі свого боку, московська скарбниця продавала шведській селітру, необхідну для виготовлення пороху³¹. У 1628–1633 рр. уряд Михайла Федоровича відпустив Швеції за цінами внутрішнього ринку велику кількість хліба. Цей аспект розглянемо нижче. Тут треба акцентувати на одному важливому моменті. У 1631 р. уряд Густава-Адольфа пропонував урядові Михайла Федоровича встановити московсько-шведську монополію на торгівлю хлібом на європейському ринку³², що могло дати чималі доходи (передусім, Швеції).

Монопольна торгівля скарбниці приносила їй, поряд зі справлянням торгового мита, значні кошти, які у той час витрачалися в основному на військові потреби.

У деяких випадках шведська скарбниця розраховувалась з московською за поставлені хліб і селітру міддю³³, в якій у Московії в цей час відчувалася гостра потреба, як і раніше. Зокрема, А. Л. Хорошкевич зазначила, що на рубежі середньовіччя й нового часу головне місце в імпорті до Московської держави належало металам, як благородним, так і кольоровим (зокрема, міді), що було предметом особливих турбот великокнязівської влади³⁴.

Водночас джерела свідчать, що торгівля між Московією та Швецією здійснювалася в основному торговими людьми, або купцями обох країн. Деякі з них об'єднувались по кілька чоловік³⁵ або у складчину, за дорученням якої за кордоном торгував один купець³⁶. Документи містять деякі відомості про скупників. Б. Ф. Поршнев зазначав, що з 1631 р., після запровадження нової організації закупівлі хліба іноземцями, останні отримували його безпосередньо біля корабельної пристані в Архангельську з “царського хлібу”. А скупка зосереджувалась у руках Большой казни, яка призначала торгових людей, котрі на місцях підшукували хлібних “целовальників”, а ті передавали замовлення “уговорщикам”. Узимку “царський хліб” зсипали в гумна (амбари), а навесні “по великій воді” везли до Архангельська, де й відпускали іноземцям³⁷.

Можна стверджувати, що за розміром капіталу були вже значні відмінності серед купців. Про це, зокрема, опосередковано свідчить вартість товарів, привезених шведськими торговими людьми на Тихвинський ярмарок 1637 р. (від 3 руб. до 101 руб.)³⁸.

Збірник містить документ, що селяни Тихвинського монастиря їздили торгувати за кордон³⁹. Цілком можливо, що й інші селяни, сплативши мито, могли вести торгівлю за кордоном. Але у будь-якому випадку їхні торгові операції були незначними у порівнянні з тими, що здійснювали купці й скарбниця.

Чималу частину документів збірника становлять чолобитні та “сказки” (індивідуальні, колективні, колективні з включенням індивідуальних) московських торгових людей. У них повідомлялося про умови торгівлі у Швеції, про утиски власт-

³¹ Там же. – С. 67–68. – № 34, с. 69. – № 36, с. 112. – № 75, с. 113–114. – № 77, 78

³² Там же. – С. 76. – № 41.

³³ Там же. – С. 65–68. – № 34, с. 89. – № 57. (Див. також: там же). – С. 114. – № 78.

³⁴ Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений конца XV – начала XVI в. – М. : Наука, 1980. – С. 38–40.

³⁵ РШЭО. – С. 58. – № 28, с. 60–61. – № 30.

³⁶ Там же. – С. 31. – № 5.

³⁷ Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война ... – С. 217.

³⁸ Див. табл. 1.

³⁹ РШЭО. – С. 120–121. – № 87.

ми, про відсутність “повольности” в торгівлі, про образи й збитки, завдані шведськими підданими. Сказки збиралися з 40-х рр. XVII ст. перед кожними московсько-шведськими переговорами. Спираючись на їх відомості, московські представники добивалися від шведської сторони покращання умов торгівлі та задоволення скарг своїх торгових людей⁴⁰. Крім того, цар нерідко посилав шведським правителям грамоти з проханнями припинити утиски й розібратися в якомусь конкретному випадку.

Якщо ж утисків московським торговим людям завдавали свої таможенники (митники) або представники адміністрації, цар наказував “учинять сыск” (розслідування) та карати винних.

Воєводам і цареві, зі свого боку, надходили грамоти шведської сторони про образи та утиски її торгових людей. Слід зазначити, що московський уряд захищав також інтереси Швеції та її підданих. Зокрема, 1629 р. цар писав: “... а хто учнет имать лишние пошлины мимо государева указу, и на них имать назад вдвое”⁴¹. Архангельського воєводу, котрий стягував непередбачене мито з хліба, було наказано закованим привести до Москви та покарати⁴².

Уряд Густава-Адольфа також захищав інтереси московських торгових людей. Наприклад, майстер, який прострочив сплату, був ув’язнений і сплатив постраждалому 100 єфимків понад вартість товару⁴³.

Багато документів збірника містять відомості про торгові двори. Як уже зазначалося, Столбовський договір встановлював московитам мати свої двори у Коливані, Стокгольмі та Выборзі, а шведам – у Новгороді, Мокві та Пскові⁴⁴. У жалуваній грамоті 1618 р. цар визначив розміри шведських торгових дворів⁴⁵.

Як свідчать джерела, впродовж усього часу мали місце суперечки як між урядами, так і між урядом однієї держави й торговими людьми іншої про розташування дворів: у містах чи поза ними. Урядам було вигідніше мати чужі торгові двори за межами міст, бо це спрощувало стягнення мита й не давало купцям можливості приховувати товари. Лавочникам було вигідно, щоб приїжджі купці зупинялись за містом, бо це давало можливість скуповувати товари, а потім їх перепродавати. Але це було невигідно купцям, які прагнули сплатити менше мито. Тому вони надсилали велику кількість чолобитних з проханням дозволити мати двір у місті. Уряд кожної держави підтримував у цьому своїх підданих⁴⁶. Розв’язання подібних суперечок тривало досить довго й нерідко закінчувалось безрезультатно.

У дослідженні торгових аспектів розгляд експорту й імпорту дає можливість певною мірою визначити рівень розвитку економіки, міжнародне економічне становище держави.

Значне місце серед московських експортних товарів займав хліб, безмитний продаж якого мав характер грошових субсидій Швеції. У деяких випадках хліб за кордон вивозили московські купці, котрі отримали дозвіл уряду⁴⁷.

Крім хліба, до Швеції вивозили віск, льон, прядиво, хутра (“мяхкая рухлядь”)⁴⁸. Відомі одиничні випадки вивезення живих соболів⁴⁹ та ікри⁵⁰. Крім того, московська

⁴⁰ Там же. – С. 14.

⁴¹ Там же. – С. 43. – № 13.

⁴² Там же. – С. 66. – № 34.

⁴³ Там же. – С. 59. – № 28.

⁴⁴ Там же. – С. 25. – № 1.

⁴⁵ Там же. – С. 27. – № 2.

⁴⁶ Див., наприклад, РШЭО. – С. 107–108. – № 72.

⁴⁷ Див. : РШЭО. – С. 81. – № 50.

казна (скарбниця) перепродувала персидський шовк-сирець⁵¹. У Швеції шовк-сирець продавали також московські купці, однак документи не дають можливості встановити, як розподілялися доходи між казною та купцями. Шведи закупували смолу для ремонту своїх кораблів, якими вивозили хліб⁵². Для потреб шведської артилерії московський уряд дозволив закупувати селітру, стратегічну сировину того часу⁵³. Відомий факт про закупівлю шведами псковських залізних сошників і полиць (деталі плуга).

Як бачимо, Московія постачала до Швеції головним чином продукти сільського господарства та мисливства. Вироби ремесла, промислів та сировина становили незначну частину експорту.

Про ввезення шведських товарів до Московської держави збереглося більше документів. Вони свідчать, що основною статтею імпорту зі скандинавської держави була мідь⁵⁴. На Тихвинському ярмарку 1637 р. мідь становила 43,8 % усіх шведських товарів (у вартісному вираженні)⁵⁵. Шведи пропонували московитам також залізо⁵⁶, але зміщені у збірнику документи не дають змоги встановити, чи здійснювалися його поставки. Зазначимо, що й у 20–30-х рр. XVIII ст. продукти металургії залишалися основними експортними товарами Швеції: перше місце належало залізу, друге – міді⁵⁷.

Значне місце посідали поставки шведського озброєння – гармат і станів до них, ядер, мушкетів, пістолів, пищалей, лат, обніж, шпаг⁵⁸, – що було пов'язано з проведенням розпочатої на той час у Московській державі значної військової реформи – запровадження полків іноземного строю⁵⁹, для яких необхідно було придбати значну кількість сучасної зброї. З кінця 1620-х рр. московський уряд щорічно здійснював на Заході масові закупки вогнепальної та холодної зброї, значні партії пороху, свинцю, якісного заліза⁶⁰. Зі свого боку, уряд Швеції був досить зацікавлений у тому, аби Московська держава вступила у війну з давнім противником скандинавів – Польщею, й

⁴⁸ РШЭО. – С. 44–45. – № 14, с. 58. – № 28, с. 61. – № 30, с. 113. – № 76.

⁴⁹ Там же. – С. 111. – № 74.

⁵⁰ Там же. – С. 81. – № 50.

⁵¹ Там же. – С. 45. – № 14, с. 58. – № 28, с. 61. – № 30, с. 113–114. – № 77, с. 558 (коментарий к № 28).

⁵² Там же. – С. 67. – № 34, с. 81. – № 49.

⁵³ Там же. – С. 45. – № 14, с. 67–68. – № 34, с. 112. – № 75, с. 114. – № 78, с. 560 (коментарий к № 36).

⁵⁴ Там же. – С. 28. – № 3, с. 31. – № 5, с. 44–45. – № 14, с. 67–68. – № 34, с. 79. – № 46, с. 80. – № 48, с. 88–89. – № 57, с. 110–111. – № 73, с. 114. – № 78, с. 133. – № 95, с. 135–136. – № 96.

⁵⁵ Див. табл. 1.

⁵⁶ РШЭО. – С. 28. – № 3, с. 31. – № 5, с. 44–45. – № 14.

⁵⁷ Некрасов Г. А. Внешняя торговля Швеции в 20–30 гг. XVIII в. (по материалам советских архивов) // Скандинавский сборник. – Вып. II. – С. 79–81.

⁵⁸ РШЭО. – С. 28. – № 3, с. 67–68. – № 34, с. 75–77. – № 40–42, с. 83. – № 52, с. 85. – № 54, с. 89. – № 57, с. 104–105. – № 68, 69, с. 562 (коментарий к № 54).

⁵⁹ Див.: Соловьёв С. М. История России с древнейших времён. – СПб., 1896. – Кн. II. – Стлб. 1197; Очерки истории СССР. XVII в. – М., 1955. – С. 442–445; РШЭО. – С. 560–561 (коментарий к № 40); Черникова Т. Европеизация России во второй половине XV–XVII веках. – М.: МГИМО-Университет, 2012. – С. 466–469.

⁶⁰ Черникова Т. Европеизация России ... – С. 469–470.

таким чином відвернула увагу останньої від шведських кордонів. Після початку воєнних дій як матеріальну підтримку Швеція постачала до Московії різноманітне озброєння⁶¹.

З ремісничих товарів шведи також пропонували дзвони, казани (котлы), жерсть, папір, англійські сукна та деякі інші⁶². На ярмарки шведські торгові люди привозили багато продуктів полювання⁶³. Що стосується харчів, то у джерелах є лише поодинокі згадки про оселедці, “питьє шпанское” (іспанське), церковне вино, горілку, родзинки, рибу та ікру⁶⁴. Так само зустрічаються одиничні повідомлення про перли та продаж у Новгороді золота⁶⁵.

Значну частину шведських товарів, що ввозилися до Московської держави, подано в Додатках (табл. № 1). Усі товари можна розділити на 4 групи: мідь, зброя, продукти полювання тощо.

Як бачимо, серед товарів, експортованих зі Швеції до Московії, переважали предмети ремісничого та мануфактурного виробництва, переважно металургії. А. А. Сванідзе зазначала, що основні капітали Швеції складались якраз у зовнішній торгівлі. До 1/3 її експорту становили залізо й мідь, що стимулювало розвиток гірничорудних промислів, найрозвинутішого виробничого сектора країни. Тут переважали гірничі мануфактури – бруки, які нерідко об'єднували видобуток та виплавку руди. У першій половині XVII ст. ними володіли головним чином приватні підприємці, вихідці з німецьких земель та валлони з Південних Нідерландів. Останні запровадили крупніші домни, добились успіхів у виробництві чавунного литва, сталі та пруткового заліза, вдосконалили виготовлення виробів з міді, зокрема, навчивши шведів виготовляти латунь. У містах і слободах успішно розвивались різноманітні мануфактури: гарматні, інші зброярські (виготовлення холодної зброї, мушкетів, пищалей і пістолетів), деревообробні, книгодрукарські, суднобудівні. Виходець із Нідерландів Луї де Геєр у 20–30-х рр. XVII ст. повністю зосередив у своїх руках виготовлення зброї та металічної амуніції⁶⁶.

Зіставлення номенклатури товарів, що вивозилися на продаж з однієї держави до іншої, дає можливість стверджувати про суттєве економічне відставання Московської держави від Швеції у першій половині XVII ст.

Особливе місце у московсько-шведській торгівлі займають закупки Швецією хліба у 1628–1633 рр. Їх особливість полягає у тому, що скарбниця скандинавської держави здійснювала їх не за продажними цінами, встановленими московською казною (торгівля хлібом належала до її монополії), за якими його купували інші держави, а за цінами внутрішнього ринку⁶⁷. Абсолютно все вивезення хліба здійснювалось через Архангельськ. При цьому покупець сплачував більше 16 % мита⁶⁸, 12 % – корабельно-

⁶¹ Див.: *Поршнев Б. Ф.* Густав Адольф и подготовка Смоленской войны // Вопросы истории. – 1947. – № 5. – С. 53–82; *его же.* Тридцатилетняя война ... – С. 230–270.

⁶² РШЭО. – С. 27. – № 2, с. 28. – № 3, с. 30. – № 4, с. 44–45. – № 14, с. 110. – № 73.

⁶³ Там же. – С. 110–111. – № 73.

⁶⁴ Там же. – С. 27. – № 2, с. 28. – № 3, с. 30. – № 4, с. 80. – № 48, с. 111. – № 73.

⁶⁵ Там же. – С. 28. – № 3, с. 30. – № 4.

⁶⁶ *Сванидзе А. А.* Король Густав II Адольф, реформатор и полководец, на фоне Швеции и династии Ваза // Человек XVII столетия. – М.: ИВИ РАН, 2005. – Ч. I. – С. 27–28.

⁶⁷ Там же. – С. 66. – № 34, с. 88–89. – № 57. Детальніше див. табл. № 3.

⁶⁸ Розрахунок здійснено на основі даних, що містяться в РШЭО. – С. 90. – № 57. Б. Ф. Поршнев наводить дещо інші показники – 17–17,5 % (Див.: *Поршнев Б. Ф.* Тридцатилетняя война ... – С. 222).

го і проїжджого мита в Архангельську, 5 % – “большой пошлины” та 0,5 % – холмогорської “грузовой”⁶⁹. Шведи ж вивозили хліб безмитно. Привілейоване становище Швеції пояснюється військово-політичною ситуацією того часу. Тридцятилітня війна вважається класичним періодом найманих армій, коли збройна міць держави визначалась її фінансовими можливостями. Швеція – активний учасник першої загальноєвропейської війни – мала всього 900 тис. корінного населення, а у фінансовому, як і в економічному, відношенні суттєво відставала від інших держав Європи. Її товарно-грошові відносини були слабо розвинуті; ще наприкінці XVI ст. основна частина державних доходів була не грошовою, а натуральною⁷⁰. Відтак Швеція могла вести війну лише на гроші інших держав, зацікавлених у поразці габсбурзького блоку. Голландія припинила надавати субсидії Швеції практично зразу після початку субсидування, оскільки їй кошти необхідні були для ведення війни проти Іспанії. Ситуація в Англії також не дозволила Якову I довго субсидувати Швецію. У 1626 р. перестала надавати кошти й Франція, відновивши субсидії лише у 1631 р., коли шведські війська уже вступили в боротьбу з Імперією на німецькій території.

Дослідники називали ще один вид “надзвичайних доходів” шведської скарбниці – спекуляцію хлібом. Але вони не зараховували їх до іноземних субсидій. Першим істориком, який звернув увагу на те, що безмитний продаж Московською державою Швеції хліба за цінами внутрішнього ринку практично нічим не відрізнявся від грошових субсидій Франції, став К. І. Якубов. Він писав, що Густав-Адольф “клопотав нерідко, посилаючись на нестачу хліба у Швеції, про відпуск російського хліба за казенною ціною. Хліб цей потім перепродувався його агентами в Голландію, а прибуток йшов на підкріплення мізерних фінансів Швеції. Таким чином, Тридцятилітня війна у певному сенсі велася на російські гроші”⁷¹. Є. Д. Сташевський, який досліджував організацію іноземних хлібних закупок у Московській державі за Михайла Федоровича⁷², ніяк не пояснив шведських привілеїв.

Думку К. І. Якубова розвинув Б. Ф. Поршнев⁷³, який присвятив значну частину праць періоду Тридцятилітньої війни. Він порахував, що за 332 302,75 четвертей⁷⁴ хліба, проданих Московською державою⁷⁵, шведи отримали чистого прибутку від перепродажу 2 408 788 рейхсталерів⁷⁶ (1 204 394 рублі), що практично й було грошовою субсидією Швеції з боку Московії, оскільки уряд Михайла Федоровича мав цілковите уявлення про подальшу долю проданого хліба. Таким чином, зазначав Б. Ф. Поршнев, Московська держава вела приховану війну з Імперією, надаючи Швеції щорічно в середньому близько 100 тис. рейхсталерів номінальної субсидії та близько 400 тис. рейхсталерів

⁶⁹ Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война ... – С. 222.

⁷⁰ Берендтс Э. Государственное хозяйство Швеции. – С. 126.

⁷¹ Якубов К. И. Россия и Швеция в первой половине XVII века. – С. IX.

⁷² Сташевский Е. Д. Очерки по истории царствования Михаила Фёдоровича.

⁷³ Поршнев Б. Ф. Русские субсидии Швеции во время Тридцатилетней войны ; *его же*. Тридцатилетняя война ... – С. 202–229.

⁷⁴ Казенна четверть у цей час дорівнювала 6 пудам, зокрема, жита, житнього борошна – 5 пудам. Див. : Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская метрология. – М., 1975. – С. 103–108, 132

⁷⁵ Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война ... – С. 225. Див. також : РШЭО. – С. 90. – № 57.

⁷⁶ Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война ... – С. 227.

фактичної субсидії, тобто не менше, ніж реально надавала Франція у період своєї прихованої участі в Тридцятилітній війні⁷⁷.

Близько половини всієї допомоги (1 271 436 рейхсталерів) за 1628–1633 рр. припадає на 1630 р.⁷⁸ Це й дало можливість Густаву-Адольфу розгорнути військові дії на території Німеччини в той час, коли інші держави антигабсбурзького блоку субсидій Швеції не надавали.

Московська держава надавала північному сусідові субсидії з військово-політичних міркувань, незважаючи на значні збитки для власної скарбниці⁷⁹. Їй, як іншим державам антигабсбурзького блоку, було вигідно, щоб Швеція розпочала військові дії у Німеччині. Зокрема, це позбавило б Польщу, з якою Московія готувалася відновити війну за панування над територіями, грошової та військової допомоги з боку Габсбургів і папи. Московський уряд також розраховував, що, коли він вестиме військові дії проти Польщі на сході, Густав-Адольф розпочне наступ з півночі та заходу.

З 1634 р. політика Москви щодо субсидіювання Швеції кардинально змінилась. Це пояснюється, з одного боку, тим, що у Смоленській війні (1632–1634 рр.) вона не добила бажаних результатів, тому зацікавленості у подальшому наданні субсидій шведській державі не було. З іншого боку, безмитні закупки хліба шведами підняли ціни на внутрішньому ринку Московії у кілька разів⁸⁰, що лягло тяжкою ношею на плечі посадського населення. У країні назрівала небезпека міських повстань, тому продаж дешевого хліба Швеції було припинено й відновлено тільки у 1650 р.⁸¹

У дослідженні торгових відносин важливе значення має питання про ціни на товари. Зіставлення ціни й мита дає можливість, по-перше, встановити, який відсоток грошових коштів надходив до державної скарбниці, а відтак і їх кількість (якщо відомо загальний обсяг торгових операцій; для розглядуваного періоду джерела Московської держави не дають можливості його обрахувати). По-друге, – подивитися, наскільки вигідною купцям була торгівля. У цьому разі необхідно знати як закупівельну ціну товару, так і ціну його реалізації, величину податків та зборів, якими обкладався продаж різних товарів та пов'язані з цим операції.

Крім того, у міжнародній торгівлі на ціни певних товарів і так само на мита суттєво впливала зовнішня політика уряду, взаємовідносини держав.

Документи збірника містять також мало інформації про ціни на товари, що імпортувалися зі Швеції до Московії, і про ціни на товари, що експортувалися до Швеції. Значна частина із зазначених у документах цін належать до закупок скандинавською державою хліба у 1628–1633 рр. Для порівняння також наведено документи, що містять

⁷⁷ Там же. – С. 228.

⁷⁸ Там же. – С. 226, 228.

⁷⁹ 318 458 рублів за 1628–1633 рр. (Див. : *Поринев Б. Ф.* Тридцатилетняя война ... – С. 227; РШЭО. – С. 90. – № 57).

Принесення в жертву геополітичним амбіціям керівників, зокрема, територіальним загарбанням, економіки та фінансів власної держави, добробуту власного народу, яке ми можемо спостерігати в Росії останнім часом, має, таким чином, глибокі історичні корені.

⁸⁰ Див. : *Поринев Б. Ф.* Тридцатилетняя война ... – С. 228.

⁸¹ Детальніше про причини припинення субсидіювання та його відновлення див. : *Поринев Б. Ф.* Тридцатилетняя война ... – Гл. VIII (С. 372–404).

інформацію про ціни, за якими здійснювали закупівлю інші держави⁸². Помітна загальна тенденція до зменшення цін на хліб⁸³. Крім того, добре видно різницю в цінах, за якими закуповувала хліб Швеція, з одного боку, та інші держави, з другого. Пояснюється це тим, що Швеція закуповувала у Московії хліб не за експортними цінами, а за цінами внутрішнього ринку (“прямими”), що обумовлювалося, як уже зауважувалось, військово-політичними чинниками.

У збірнику містяться дані про ціни на шовк-сирець. Зокрема, 1628 р. царська казна відпустила новгородським торговим людям⁸⁴ шовк-сирець за ціною 56 рублів за пуд, а в Стокгольмі його було продано за ціною понад 70 рублів (70 рублів 25 алтин 6 денег – 73 рубля 16 алтин 4 деньги)⁸⁵, тобто на одному пуді різниця становила понад 14 рублів (26,39–31,25 %). Звичайно, щоб говорити про прибуток, слід урахувати витрати, пов’язані з доставкою, сплатою мита тощо.

Є також відомості про ціну на живих соболів, які вивозилися до Швеції (2 рублі за тварину⁸⁶), й на селітру, що закуповувалася шведським урядом (2 рублі з чвертю⁸⁷).

Щодо товарів, які надходили до Московії зі скандинавської країни, ціни можна встановити лише на мідь та на лисиць. Зокрема, у 1620 р. шведський купець Д. Валкер пропонував мідь дощату червону по 50 рублів за берковськ (берковець) і мідь клинчату зелену по 40 рублів за берковськ⁸⁸, тобто по 5 рублів і 4 рублі за пуд відповідно⁸⁹. Але в наступні роки ціни на мідь суттєво впали. Так, у 1632 р. шведи заплатили за куплений хліб частково дощатою міддю по 3 рублі за пуд⁹⁰. За записами таможенної книги Тихвинського монастиря, ціни на шкільеву мідь на Тихвинському ярмарку 1637 р. становили 3 рублі – 3 рублі 6 алтин⁹¹ (3–3,18 рублі). У 1640 р. просили 3,5 рублі за пуд шкільевої міді⁹². Можливо, зниження цін на мідь якимось чином пов’язано зі згадуваними вище переговорами 1629 р., на яких шведи обіцяли продавати цей метал дешевше, ніж голландці (“у всякого ста не доимут по шти рублев”)⁹³; очевидно, з метою забезпечення собі ринку та усунення конкурентів.

Із зазначених таможенних книг можна встановити, що ціни на лисиць на Тихвинському ярмарку 1637 р. становили в середньому 23 алтина 2 деньги⁹⁴ (0,7 рубля).

⁸² Див. табл. № 3.

⁸³ На відміну від Західної Європи, де з “революцією цін” вони швидко зростали. (Див. : *Поршнев Б. Ф.* Тридцатилетняя война ... – С. 52–53).

⁸⁴ Торгівля шовком-сирцем у XVII ст. була монополією казни. Шовк, що привозили з Персії, надходив у власність казни, а потім продавався за дорученням уряду крупним купцям (гостям) у Московії та за кордоном. Див. : РШЭО. – С. 558 (коментарий к № 28).

⁸⁵ РШЭО. – С. 28 – № 28, с. 61. – № 30.

⁸⁶ Там же. – С. 111. – № 74.

⁸⁷ Там же. – С. 114. – № 78.

⁸⁸ Там же. – С. 32. – № 5.

⁸⁹ Берковець = 10 пудам (*Каменцева Е. И., Устюгов Н. В.* Русская метрология. – С. 142).

⁹⁰ РШЭО. – С. 89. – № 57.

⁹¹ Там же. – С. 110. – № 73. Див. табл. № 1.

⁹² Там же. – С. 114. – № 78.

⁹³ Там же. – С. 45. – № 14. “По шти” – по шість.

⁹⁴ РШЭО. – С. 110. – № 73.

Як уже зазначалося, Столбовський договір визначив сплачувати пошлини (мита) по прямих таможнях у вказаних у його тексті містах⁹⁵. Пошлини приписувалося стягувати “прямі”⁹⁶, тобто встановлену суму зі 100 рублів (зараз це називається адвалорною ставкою мита). Найдетальніше про це йдеться в поміті до листа шведських послів (1629 р.): “Пошлины велеть иматъ прямые по государеву указу и по уставной грамоте, счетчи по записке и по розчету и отъявочной, что доведетца...”⁹⁷ Це положення, у зв’язку з неодноразовим його порушенням на місцях, згадується ще в багатьох документах поряд із заборонаю стягувати зайві мита. Щодо останнього аспекту у помітці до вказаного листа шведських послів встановлено санкцію: “... а хто учтет иматъ лишние пошлины мимо государева указу, и на них иматъ назад вдвое”⁹⁸. У деяких випадках вказувалося вчинити “сыск”, тобто слідство щодо порушників⁹⁹. Поряд з цим, заборонялася безмитна торгівля¹⁰⁰. З товарів, якими торгували між собою скарбниці держав, мито, ймовірно, не стягувалося¹⁰¹. Але категорично це стверджувати неможливо через відсутність прямих указівок у документах.

Про безмитну закупівлю Швецією хліба у Московській державі в 1628–1633 рр. уже йшлося. Відомі також факти про безмитну закупівлю Швецією селітри¹⁰², що можна розцінювати як військову допомогу, та смоли для просмолювання кораблів, що вивозили хліб¹⁰³.

На практиці, крім прямої пошлини, стягували ще низку інших: постоялу, поанбарну, “мостовшину” з воза і пішої людини, “мит” з людини або з коня та багато інших¹⁰⁴. У різній місцевості та в різний час величина цих пошлин була неоднаковою. Іноді вони були досить значними. Наприклад, у 1628 р. на дворі Анського у Стокгольмі платили постоялого по півтора шведських ефимка (≈0,75 рубля) на тиждень¹⁰⁵.

Деякі документи дають можливість установити величину прямої пошлини. У Московській державі до 1634 р. з шведських товарів, “что не весят”, зі 100 рублів стягували по 3 рублі з полтиною, а з вагових – по “полупята рубли” (про це повідомлялось у листі шведського посла Ф. Шедінга у Посольський приказ)¹⁰⁶, тобто 3,5 % від ціни невагових товарів і 4,5 % від ціни вагових. Результати підрахунків на основі даних таможенної книги свідчать, що зі шведських підданих, котрі привезли товари на Тихвинський ярмарок 1637 р., стягувались дещо відмінні пошлини: невагова становила 2,5–3 % від ціни, а вагова – 3,93–4 %¹⁰⁷.

За допомогою розрахованої пошлини вдалося встановити мінімальні ціни міді та інших товарів для тих випадків, де вони не наводяться у джерелі. А це, своєю чергою,

⁹⁵ Там же. – С. 25. – № 1.

⁹⁶ Там же. – С. 27. – № 2, с. 78. – № 44.

⁹⁷ Там же. – С. 43. – № 13.

⁹⁸ Там же.

⁹⁹ Там же. – С. 43. – № 13, с. 120–121. – № 87.

¹⁰⁰ Там же. – С. 43. – № 13, с. 53–54. – № 23.

¹⁰¹ Там же. – С. 43. – № 13, с. 53–54. – № 23, с. 59. – № 28, с. 62. – № 30.

¹⁰² Там же. – С. 67–68. – № 34, с. 113–114. – № 77.

¹⁰³ Там же. – С. 67. – № 34.

¹⁰⁴ Там же. – С. 30. – № 4, с. 35. – № 8, с. 43. – № 13, с. 59. – № 28, с. 120–121. –

№ 87, с. 136. – № 96.

¹⁰⁵ Там же. – С. 59. – № 28.

¹⁰⁶ Там же. – С. 92. – № 58.

¹⁰⁷ Див. таблицю № 1.

дало можливість установити приблизне співвідношення у вартісному вираженні міді та інших товарів, привезених на ярмарок шведськими торговими людьми.

Відома ставка пошлини на ікру: 2 % у 1634 р.¹⁰⁸ У казну мали віддавати десяту частину від усього хутра, що надходило з Сибіру¹⁰⁹. Особливо велика ставка була на хліб, що вивозився з Московії у 1628–1633 рр. не Швецією, а іншими державами, дещо вище 16 %¹¹⁰. Пошлини, які стягувалися з продажу хліба, називалися четвертними¹¹¹.

Мита (пошлини) були важливою статтею наповнення державної скарбниці. Наприклад, із ціни шведських товарів на неодноразово згадуваному ярмарку, що становила 543 рублі 3 деньги, при ставці 2,5–4 % до казни надійшло 18 рублів 16 алтин 5 денег, а разом з явочною пошлиною – 18 рублів 28 алтин 5 денег (3,48 % ціни товарів)¹¹². Та це лише поодинокий випадок із великої кількості торгових угод. А понад 16 % четвертної пошлини за державної монополії на хлібну торгівлю приносили казні надзвичайно великі доходи.

Джерела, що збереглися до нашого часу, не дають можливості навіть приблизно встановити обсяг торгівлі між Московською державою і Швецією в роки Тридцятилітньої війни.

Як уже згадувалось, 1629 р. шведи пропонували московському уряду встановити торговий договір на 4 чи 5 років по 100 000 рублів щорічно¹¹³. Документи не дають можливості говорити про підписання такого договору. На думку Б. Ф. Поршнєва, він був частково виконаний¹¹⁴.

Досліджені документи містять лише дані про кількість хліба та селітри, проданих Московською державою Швеції, та деяких видів озброєння, придбаного у Швеції.

Про хлібну торгівлю є велика кількість документів. У записі переговорів шведського посла Ф. Шедінга у Посольському приказі від 1634 р. наведено загальну кількість відпущеного у 1628–1633 рр. хліба: 335 805 четвертей без полуосьмини¹¹⁵. Із них 3500 четвертей відпущено агенту І. Меллеру¹¹⁶. Таким чином, Швеція закупила 332 305,75 четвертей хліба¹¹⁷.

Для виготовлення пороху скандинавській державі було відпущено 6000 пудів селітри (3000 пудів було продано, а ще 3000 пудів московська казна дала в борг)¹¹⁸.

Царський уряд закупив у Швеції 10 000 лат для свого війська¹¹⁹. За два роки, до 1633 р., поставили 2000 лат¹²⁰. Крім того, шведи розраховувалися латами (із зазначеної кількості) за придбаний хліб¹²¹.

¹⁰⁸ РШЭО. – С. 81. – № 50.

¹⁰⁹ Там же. – С. 565 (комментарий к № 76).

¹¹⁰ Див. посилання 68.

¹¹¹ РШЭО. – С. 90. – № 57.

¹¹² Див. табл. № 1.

¹¹³ РШЭО. – С. 44–45. – № 14, с. 49. – № 17.

¹¹⁴ Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война ... – С. 217.

¹¹⁵ РШЭО. – С. 90. – № 57.

¹¹⁶ Там же. – С. 73. – № 38, с. 88. – № 57.

¹¹⁷ Див. також : Поршнев Б. Ф. Тридцатилетняя война ... – С. 225.

¹¹⁸ РШЭО. – С. 67–68. – № 34, с. 69. – № 36, с. 112. – № 75, с. 113–114. – № 77, 78.

¹¹⁹ Там же. – С. 76. – № 41.

¹²⁰ Там же. – С. 85. – № 54, с. 562 (комментарий к № 54).

¹²¹ Там же. – С. 89. – № 57.

Можна також зауважити, що 1634 р. королева Христина, аби добитись подальших безмитних закупівель хліба, подарувала цареві 10 гармат з ядрами та 2000 мушкетів з необхідним приладдям¹²².

Через неможливість установити обсяг торгівлі для всього аналізованого періоду є сенс звернути увагу навіть на фрагментарні відомості. У цьому плані досить цікаві записи з таможенної книги Тихвинського монастиря за 1637 р.¹²³ У них зазначені шведські купці, які того року прибули на щорічний Тихвинський ярмарок, привезені ними товари, у більшості випадків – їхня ціна та стягнуте мито¹²⁴. На підставі цього документа створено табл. 1.

Здійснені розрахунки дали змогу визначити приблизну вартість товарів, для яких вона у кількох випадках у документі не вказана. Таким чином встановлено, що мінімальна вартість товарів, привезених шведськими підданими, 543 рублі 3 деньги. З них приблизно 43,76 % припадало на мідь, а 57,24 % – на інші товари.

Документ і таблиця дають можливість скласти уявлення, які товари користувались найбільшим попитом на ярмарку Тихвина (як видно, це була мідь і хутро: лисиця, заєць, білка), установити ціни на деякі товари (мідь, лисиця) та процентне співвідношення мита до ціни.

Звичайно, через специфіку Тихвинська таможенна книга відображає тільки один бік торгових операцій, бо в ній не зафіксовано товари, привезені на ярмарок московськими торговими людьми. Не містить вона даних і про вивезення товарів шведами. Водночас подібні документи мають важливе значення, бо дають можливість установити обсяг товарів, якими торгували шведські купці у певному місці у певний час. Для відтворення ширшої картини необхідне також залучення інших джерел. На жаль, з аналізованої тематики Тихвинська таможенна книга 1637 р. – це єдине подібне джерело, що збереглося¹²⁵.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Зі здійсненого аналізу можна зробити такі висновки: виданий 1960 р. збірник “Русско-шведские экономические отношения XVII века” містить документи, що дають досить повне уявлення про умови ведення міждержавної торгівлі, участь державних скарбниць та купців у торгових операціях, захист кожною державою інтересів передусім своїх торгових людей. Джерела містять відомості про асортимент товарів, що поставлялися з однієї держави до іншої, певною мірою про ціни на них та стягуване мито. Особливо цікавий фрагмент таможенної книги Тихвинського монастиря за 1637 р.

Незважаючи на те, що зазначений збірник побачив світ понад півстоліття тому, він активно використовується дослідниками й може стати в нагоді тим, хто студіює різноманітні аспекти міжнародних торгових відносин.

¹²² Там же. – С. 90. – № 57, с. 95–97. – № 60, с. 104. – № 68, с. 105. – № 69.

¹²³ Там же. – С. 110–111. – № 73.

¹²⁴ Джерелознавчу характеристику Тихвинських таможенних книг та аналіз їх змісту див. : *Сербина К. Н.* Очерки из социально-экономической истории русского города. – М., Л., 1951. – С. 258–259, 265–272.

¹²⁵ У цілому таможенні книги Московської держави досліджуються досить активно. Див. : *Раздорский А. И.* Исследования и публикации таможенных и кабацких книг в 2002–2009 гг. // Торговля, купечество и таможенное дело в России в XIV–XIX вв. : сб. материалов Второй междунар. науч. конф. (Курск, 2009 г.) / сост. А. И. Раздорский. – Курск, 2009. – С. 9–21.

Шведські торгові люди на Тихвинському ярмарку 1637 р. ^a

№ п/п	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
	Шведские торговые люди	Товары, привезенные шведскими торговыми людьми на Тихвинскую ярмарку										
		медь шкилевая	медь ветошь	пистолы (шт)	пищали (шт)	мушкеты (шт)	лисицы	заечины	белки	овчины	выдры	горностаи
1	Макарей Петров	21 пуд ^b + ½ пуда котёл		2	1			2	10			
2	Федот Михайлов сын	4 пуда			4			54				
3	Данило Павлов сын		10 гривенок ^c					3	200	600	10	1
4	Филип Назарьев сын	5 пудов							42	650		6
5	Иван Васильев сын	10½ пуда						4	300	30	80	
6	Юрьи Захарьев	10 гривенок							59			24
7	Мартын Ермолин			2		5						
8	Семен Ларионов сын							10				
9	Июда Ларионов сын	24 пуда									3	
10	Петр Ильин	16½ пуда			6			1	500		50	
11	Иван Ондреев сын, Василей Максимов сын											
	11(12)			4	11	5	165	1670	3260	143	31	11

Скорочення, застосовані в таблиці:

руб. – рубль

алт. – алтын

ден. – деньга

еф. – ефимок

еф. люб. – ефимок любский

	М	N	О	Р	Q	R	S	T	U
	Товары, привезенные шведскими торговыми людьми на Тихвинскую ярмарку								Отъявлено ^d
	бобры	черевеси бобровые	коты	рыба	икра	шуба баранья	шляпа	деньги	
1									4 пуда меди и 1 пистоль
2							1		2 пуда меди и 1 пищаль
3									1 выдра
4	11	3	3					5 еф. люб.	11 бобров
5			3					5 еф. люб.	
6	20								20 бобров
7								20 еф.	
8				2 боч.	15 гривенок				
9								3 еф.	
10			15			1			6 пищалей
11								15 руб.	
	31	3	21	2 боч.	15 гривенок	1	1		

	V	W	X	Y	Z	AA	AB	AC	AD
	Стоимость товаров (без отъявленных)			Пошлины				Пошлины в %-х к ценам	
	медь	другие	всего	явка	весчая (медь)	с дру- гих това- ров	всего ^e	медь	другие
1	55 руб. ^f	<i>не менее</i> 41 руб. 22 алт. 1 ден. ^g	<i>не менее</i> 96 руб. 22 алт. 1 ден. ^h	6 ден.	2 руб. 6 алт. 4 ден.	40 алт. 10 ден.	3 руб. 16 алт.	4	
2	6 руб. 20 алт.	38 руб.	44 руб. 20 алт. ⁱ	6 ден.	8 алт.	1 руб. 4 алт. 4 ден.	1 руб. 13 алт. 4 ден.	3,93	3
3	<i>не менее</i> ¾ руб. (25 алт.) ^j	<i>не более</i> 10 руб. 8 алт. 2 ден. ^k	11 руб.	6 ден.	11 алт.		12 алт.		
4	15 руб.	86 руб.	101 руб. ⁱ	6 ден.	20 алт.	2 руб. 17 алт. 2 ден.	3 руб. 5 алт.	4	2,94
5	32 руб.	16 руб.	48 руб. ⁱ	6 ден.	42 алт. 4 ден.	16 алт.	1 руб. 26 алт. 2 ден.	4	3
6	<i>не менее</i> ¾ руб. (25 алт.) ^j	<i>не более</i> 66 руб. ^k	66¾ руб.	6 ден.	2 руб.		2 руб. 1 алт.		
7		12 руб.	12 руб. ¹	6 ден.		10 алт.	11 алт.		2,5
8		3 руб.	3 руб. ⁱ	6 ден.		2 алт. 3 ден.	3 алт. 3 ден.		2,5
9	<i>менее</i> 75,5 руб. ¹	<i>более</i> 1,5 руб. ^m	77 руб.	6 ден.	3 руб. 2 алт. 4 ден.		3 руб. 3 алт. 4 ден.	4	
10	52 руб.	16 руб.	68 руб. ⁱ	6 ден., 6 еф.	2 руб. 2 алт. 4 ден.	16 алт.	2 руб. 3 алт. 4 ден., 6 еф.	4	3
11		15 руб. ⁿ	15 руб. ⁿ	2 алт.		15 алт.	17 алт.		3
	≈237 руб. 20 алт. ^o	≈305 руб. 13 алт. 5 ден. ^p	≈543 руб. 3 ден. ^q	32 алт., 6 еф. ^r			14 руб. 30 алт. 1 ден., 6 еф. ^s		

Ціна міді на Тихвинському ярмарку 1637 р.^t

Шведські торгові люди	Привезено (пудів)	Від'явлено (пудів)	Продано (пудів) ^u	Вартість (руб.)	Ціна міді за пуд (руб.) ^v	Середня ціна міді за пуд (руб.) ^w
Макарей Петров	21,5	4	17,5	55	3,142857143	3,1284
Федот Михайлов сын	4	2	2	1320 ^x (6,6)	660 ^x (3,3)	
Филип Назарьев сын	5		5	15	3	
Иван Васильев сын	10,5		10,5	32	3,047619048	
Петр Ильин	16,5		16,5	52	3,151515152	

Ціни на експортований хліб з Московської держави у 1628–1633 рр.^y

Рік	Злак	Ціни для Швеції (за четверть)		Ціни для інших держав (за четверть)	
		за документом	в деньгах	за документом	в деньгах
1629	хліб	6 алтин – 4 гривні	36–80	—	—
1628–1631	хліб всякий	8 алтин – 10 алтин – 4 гривні – 1 полтнік	48–60–80–100	—	—
1631	хліб всякий	—		1 рубль 4 гривні – 1,5 рубля	280–300
1631	жито	25 алтин 2 деньги	152	1 рубль 13 алтин 2 деньги	280
1632	жито	1 єфимок	98	31 алтин 4 деньги	180
1633	жито	1 єфимок	98	28 алтин 2 деньги	170
1631	просо	1 рубль 28 алтин 2 деньги	370	2 рубля	400
1632	просо	1 рубль 28 алтин 2 деньги	370	—	—
1633	просо	—	—	4 єфимка	392

^a РШЭО. – С. 110–111. – № 73. У таблицях імена торгових людей, назви товарів і пошлин наведені мовою оригіналу. Відомості про ціни та пошлини, відсутні в документі, але розраховані нами на основі інших даних, у таблиці виділені курсивом.

^b Пуд = 40 великим гривенкам. 1 пуд = 16,38 кг (співвідношення вагових величин див. : Каменцева Е. И., Устюгов Н. В. Русская метрология. – С. 142).

^c 1 велика гривенка, або фунт = 409,512 г.

^d Товари не були реалізовані й вивезені назад.

- ^e Пошлини, сплачені кожним із торгових людей, розраховані як сума Z та AA.
- ^f Офіційний грошовий рахунок (див. : *Каменцева Е. И., Устюгов Н. В.* Русская метрология. – С. 172): 1 рубль = 200 деньгам або 33 алтинам 2 деньгам, 1 алтин = 6 деньгам.
- ^q Розраховано з 3 % пошлини на інші товари.
- ^h Розраховано як сума V1 та W1.
- ⁱ X2, X4, X5, X7, X8 ТА X10 розраховано як сума відповідних V та W.
- ^j V3 та V6 розраховано з мінімальної ціни за пуд міді в 3 рубля.
- ^k W3 та W6 розраховано як різницю відповідних X та V.
- ^l Розраховано з середньої ціни за пуд $\approx 3,13$ рубля (див. табл. № 2).
- ^m Розраховано як різниця X та V.
- ⁿ W11 та X11 дорівнює T11.
- ^o Розраховано як сума вартості міді, привезеної усіма торговими людьми.
- ^p Розраховано як сума вартості інших товарів, крім міді, привезених усіма торговими людьми.
- ^q Розраховано як сума вартості всіх товарів, привезених торговими людьми.
- ^r Розраховано як сума явки, сплаченої всіма торговими людьми.
- ^s Розраховано як сума пошлин, сплачених усіма торговими людьми.
- ^t Використано дані, наведені у табл. № 1. Має допоміжне значення для розрахунку окремих показників табл. № 1.
- ^u Різниця між привезеним і від'явленим.
- ^v Розраховано як частка вартості реалізованої міді та ваги для названих торгових людей.
- ^w Розраховано як середньоарифметичну ціну на мідь названих торгових людей.
- ^x В деньгах (у дужках – у рублях).
- ^y РШЗО. – С. 66. – № 34, с. 88–90. – № 57.